

MEDZINÁRODNÉ SYMPOZIUM METODOLOGICKÉ PROBLÉMY FORMOVANIA A ZDOKONALOVANIA SOCIALISTICKÉHO SPOLOČENSKÉHO VEDOMIA

Filozofický ústav BAV v spolupráci s Akadémiou spoločenských vied pri ÚV Komunistickej strany Bulharska a s Ministerstvom školstva usporiadal v dňoch 5. — 10. mája 1986 v Sofii štvorstranné teoretické sympóziu k problematike výskumu a formovania socialistického spoločenského vedomia.

Za usporiadajúcu krajinu sa sympózia zúčastnil zástupca riaditeľa Filozofického ústavu BAV prof. T. Stojčev, prof. D. Gärdev, prof. S. Popov, samostatní vedeckí pracovníci G. Naumov, T. Kisev, I. Bicadze, B. Georgieva a i. Akadémiu spoločenských vied pri ÚV KSB zastupoval riaditeľ Ústavu marxizmu-leninizmu prof. dr. A. Kytov, jeho zástupca prof. dr. I. Tasev, riaditeľ centra pre výskum teórie výstavby strany R. Račkov; filozofické pracoviská vysokých škôl reprezentovali vedúci katedry marxisticko-leninskej filozofie Bulharskej štátnej univerzity (prof. V. Ivanov) a filozofických pracovísk v Sofii prof. T. Vylov, doc. G. Tanev, v Burgase (K. Jovčev), v Blagojevgrade (M. Ljungov), Starej Zagore (M. Nikolov) a i.; na rokovaní sa zúčastnil tiež vedúci filozofickej redakcie stranického vydavateľstva Partizdatu prof. N. Nikolov.

Ústav filozofie AV Sovietskeho zväzu bol zastúpený vedeckými pracovníkmi V. I. Tolstychom a B. A. Grušinom, Ústav filozofie AV NDR dr. Ch. Zakom, Dr. K. P. Florianom a dr. I. Tschöpeovou a Ústav filozofie a sociológie SAV autorom tejto informácie.

Celkový charakter sympózia sa niesol v znamení kritického prístupu k negatívnym javom súčasnosti nielen v oblasti spoločenského života socialistických krajín, ale aj v oblasti spoločenskovedného poznania a samotnej marxisticko-leninskej filozofie. Rokovanie bolo preniknuté revolučným duchom záverov, ktoré pred nedávnom formulovali zjazdy komunistických strán zúčastnených krajín. Strategický cieľ urýchlí ekonomický rozvoj socialistických krajín na základe „kvalitatívnej premeny všetkých stránok života spoločnosti“ (XXVII. zjazd KSSZ) sa dotýka nielen „základňových“ aktivít, ale aj činnosti všetkých nastavbových zložiek vrátane marxisticko-leninskej filozofie. Tento nárok platí dvojnásobne pre dôkladné rozpracovanie problematiky socialistického spoločenského vedomia, keďže práve spoločenské vedomie je jednou z podstatných sfér, ktorá musí celý tento komplexný dynamický proces sprostredkovať.

Nie je preto náhodné, že sa do centra pozornosti sympózia dostali otázky jednoty slov a činov, teórie a praxe, a najmä problémy konkrétnejšieho prístupu k výskumu socialistického spoločenského vedomia. Túto orientáciu akoby predznamenal myšlienka úvodného referátu prof. T. Stojčeva a D. Gärdeva: „Nemožno pochybovať o tom, že v súčasnosti sa od marxisticko-leninských filozofov neočakávajú všeobecné abstraktné, skutočnosť prikrášľujúce tézy a závery, ale naopak, že ich povinnosťou je odhaľovať konkrétne pravdy, odhaľujúce veľkú zložitost a protirečivosť reálnych procesov a to tak v oblasti rozvoja a osvojovania si marxisticko-leninských ideí ako aj v oblasti ich neobyčajne obťažného uplatňovania a uskutočňovania v živote... Boj za premenu socialistických ideí na konkrétne skutky, marxisticko-lenin-

skej teórie na plodnú, teoretické sily ľudu rozvíjajúcu prax sa stretávala a bude stretať s radom ťažkostí a vnútorných i vonkajších protirečení, no bude zároveň stále presvedčivejšie ukazovať, že idey nie sú len subjektívnym, duchovným odrazom sveta, ale veľmi účinnými nástrojmi pôsobenia a premeny spoločnosti v súlade s jej imanentnými zákonitostami.“ Preto sa úvodný referát sústredil na hľadanie prostriedkov, ktorými by bolo možné postihnúť „súčasný obraz stavu a tendencií socialistického vedomia.“ Zaujímavé boli v tomto zmysle námety rozpracúvať nielen „oficiálnu, navonok demonštratívne vystupujúcu stránku socialistického spoločenského vedomia“, ale aj jeho „neoficiálnu, intímne blízku individuálnu sféru spoločenského vedomia, ktorá sa stáva najhlbším, reálne pôsobiacim podnetom spoločenského konania a praktickej činnosti ľudí“. Autori úvodného referátu preto venovali najväčšiu pozornosť kategóriám účinnosti socialistického vedomia, problematike každodenného vedomia, presvedčenia a dôvery.

Po úvodnom referáte sa rozvinula skutočne tvorivá diskusia, ktorá sa sústredila na dva okruhy problémov. Problematika prvého okruhu sa dotýkala najmä existencie negatívnych javov za socializmu. Tieto otázky nastoľovali najmä bulharskí súdruhovia [Vylov, Naumov, Stojčev, Nikolov, Račkov], ktorí vychádzali z konštatovania XIII. zjazdu KSB, že „niektoré negatívne javy v našom živote nadobudli charakter sociálnych deformácií.“ V súvislosti s tým sa analyzovali aj niektoré širšie teoreticko-metodologické otázky, napr. teória komunistickej formácie, jej fáz a etáp [V. I. Tolstych], úloha protirečenia ako hybného zdroja rozvoja socializmu [R. Račkov, A. Kytov, V. I. Tolstych a i.], princíp plánovania za socializmu a nevyhnutnosť plánovať nielen ekonomické a sociálno-ekonomické procesy ale aj procesy ideologické, politické a kultúrne [R. Račkov], dialektika individuálnych a skupinových záujmov [T. Vylov, B. Georgieva, V. I. Tolstych] a pod.

Problematika druhého okruhu diskusie sa sústredila na teoreticko-metodologické otázky výskumu socialistického spoločenského vedomia. Túto časť diskusie vo všeobecnosti charakterizujú dva vzájomne sa predpokladajúce a doplňujúce sa nároky: 1. prejsť od normatívnych výskumov socialistického spoločenského vedomia ku skúmaniu jeho reálne existujúcich podôb, 2. prekonať doteraz v marxistickej literatúre prevládajúci jednostranne gnozeologický prístup k vedomiu.

1. Hoci je v marxistickej literatúre venovaná problematike spoločenského vedomia neobyčajná pozornosť [v ZSSR napr. vyšlo na túto tému v posledných 10 rokoch 150 knižných publikácií a bolo napísaných vyše 200 kandidátskych a doktorských dizertácií], skutočný teoretický pokrok v tejto oblasti je minimálny. Dochádza k akémusi paradoxu: čím viac prác sa objavuje, tým menej sa vie, čo je to spoločenské vedomie, eventuálne socialistické spoločenské vedomie [V. I. Tolstych]. Tento fakt možno vysvetliť tým, že sa teória odtrhla od života. Teória socialistického spoločenského vedomia (a týka sa to aj celej filozofie aj spoločenských vied) je normatívna. Pravda želaní je silnejšia ako pravda príčin. To, že sa filozofia zaoberá rovinou ako by malo socialistické spoločenské vedomie vyzeráť, aké vlastnosti by malo mať, nie je samo osebe chybné. Veď každá skutočne vedecká teória má aj predikčnú funkciu a je tak spätá s prognostickými závermi. Osudné je, že to, čo „má byť“, sféra Sollen, sa vydáva a interpretuje ako sféra toho, čo je, ako sféra Sein [B. A.

Grušin]. Príčiny tohto odtrhnutia od života, od reality sa nachádzajú tak vo vede samej ako aj v širších spoločenských súvislostiach. Ukazuje sa totiž, že dosiaľ prežíva prekonaná predstava, že veda je len akási ozdoba, ktorou sa možno honosiť, ale nič sa nestane, keď týmto „luxusom“ spoločnosť nedisponuje. Prekonať túto príčinu znamená lokalizovať vedu ako podstatný článok riešenia problémov v živote socialistickej spoločnosti. Treba premyslieť sociálny status spoločenských vied a ich potenciál zaradiť do reálneho fungovania socialistickej spoločnosti (B. A. Grušin). Nielen veda sa musí obrátiť čelom k realite, ale aj realita musí poskytnúť vede priestor reálneho pôsobenia (V. I. Tolstych).

Imanentné príčiny odtrhnutosti vedy od života súvisia s porušovaním princípov a nárokov materialistickej dialektiky, najmä s metafyzickou identifikáciou vedy a ideológie. V zápase proti revizionistickému oddelovaniu vedy ideológie dospeli mnohí predstavitelia marxistickej spoločenskej teórie k druhej krajnosti. Pojem jednoty vedy a ideológie v marxizme ukazuje nielen súvislosť, ale súčasne aj rozdiel. Ani v marxizme nemožno ideológiu a vedu stotožniť, aj tu treba rešpektovať ich špecifické rozdiely. Vedeckosť marxisticko-leninskej teórie nie je nejaká apriórna danosť, ktorá sa realizuje automaticky a neprotirečivo, ale v zložitých zápasoch o revolučnú pravdu, ktorú treba vysloviť aj za cenu rizík, dočasného neporozumenia a možných omylov. Prekonať túto príčinu možno len cestou slobodnej diskusie, výmenou skúseností, neúprosnou sebareflexiou a dodržiavaním noriem vedeckého skepticizmu. Účastníci sympózia sa k týmto zásadám nielen prihlásili, ale ich aj v živej polemike uplatňovali. Hoci väčšina príspevkov bola vopred pripravená, mnohí účastníci hovorili voľne bezprostredne reagujúc na prerokúvané problémy. Nie je náhodné, že súčasťou sympózia bola aj diskusia za okrúhlym stolom, o úspech ktorej sa pričínala najmä sovietska delegácia.

Obrat k reálnemu stavu socialistického spoločenského vedomia sa prejavil aj v tom, že v mnohých diskusných príspevkoch a koreferátoch sa pracovalo so štatistickými údajmi a s výsledkami sociologických výskumov (úvodný referát, vystúpenia R. Račkova, I. Taseva, G. Taneva, L. Holatu, a i.).

2. Úsilie o vlastnú konceptualizáciu teórie socialistického spoločenského vedomia sa vyznačovalo konkrétnosťou no teoreticko náročnými prístupmi k tejto problematike. Prekonať odtrhnutosť teórie od praxe, vedy od života nemožno pragmatickým spôsobom. Nejde o to uvádzať viac faktov, viac príkladov. Takáto „ilustračná“ spätosť so životom je formálna a predstavuje len inú formu úniku od skutočností. Skutočným poslaním vedy, jej životnou úlohou je rozpracovať skutočne vedeckú teóriu predmetu (V. I. Tolstych).

Prevládajúcim tónom diskusie o vedeckej teórii socialistického spoločenského vedomia sa stala v sovietskej filozofii nedávnych rokov prebojovaná myšlienka, že analýza vzťahu spoločenského vedomia a spoločenského bytia sa nemôže redukovať na absolútny protiklad hmoty a vedomia v rámci základnej otázky filozofie. Materialistické riešenie základnej otázky filozofie je nevyhnutným, nie však jediným a vyčerpávajúcim predpokladom konceptualizácie tejto problematiky. V. I. Tolstych zdôraznil, že „dobudovanie materializmu smerom hore, ktoré uskutočnili klasici marxizmu-leninizmu, si nemožno predstavovať iba ako nejakú mechanickú operáciu, ktorou prenášame z dávnych čias známu tézu o prvotnosti hmoty a druhotnosti vedomia na oblasť

spoločenského života“. Vychádza preto z toho, že vedomie nemôžeme chápať len ako odraz materiálneho, ale aj ako produkciu a reprodukciu ideálneho. Ak teda hovoríme o duchovnom ako o odraze objektívne existujúcej reality, nemôžeme podľa neho ani na okamih zabudnúť na to, že samotný tento odraz je taktiež určitý druh produkcie — produkcie ideí. Spoločenské vedomie je nevyhnutné skúmať nielen v rovine gnozeologickej, nielen na všeobecnofilozofickej úrovni, ale aj konkrétne historicky, sociologicky. Tieto dve úrovne nemôžeme klásť proti sebe, keďže obidve sú nevyhnutné pre úplné postihnutie predmetu. Považuje preto analýzu duchovnej produkcie za jednu zo základných úloh historického materializmu. (Podrobnejšie sa možno s jeho názormi zoznámiť v monografii *Duchovnoje proizvodstvo*. Sociálno-filozofickej aspkt problémy duchovna. Moskva 1981).

Neobyčajne podnetné myšlienky formuloval v niekoľkých vystúpeniach B. A. Grušin. Predovšetkým je zaujímavé už jeho členenie problematiky. Podľa B. A. Grušina existujú tri okruhy problémov. *Prvý okruh* — metateoretický — je spätý so spoločenským vedomím ako takým. Sem patria základné otázky teórie spoločenského vedomia: akú povahu má spoločensko-historická skutočnosť a aké miesto v nej zaujíma spoločenské vedomie, čo je to spoločenské vedomie a v akom vzťahu je k duchovnej produkcii, duchovnej kultúre, k nadsťavbe, kto je subjektom vedomia, ako je spoločenské vedomie štruktúrované, aké má úrovne, formy, funkcie, atď. Ide teda o kategóriálnu analýzu spoločenského vedomia a o vytvorenie jeho neprotirečivej teoretickej koncepcie. *Druhý okruh* problémov sa týka geograficky, etnicky lokalizovaného reálne existujúceho spoločenského vedomia určitej historickej epochy, určitej spoločensko-ekonomickej formácie. Dialektika materiálneho a duchovného sa vyznačuje konkrétnymi špecifickými historickými a formačnými osobitosťami. Cieľom v tejto oblasti môže byť napr. teória reálneho socialistického spoločenského vedomia spätá s analýzou vedomia empiricky žijúcich, v súčasnosti reálne existujúcich ľudí. *Tretí veľký okruh* problematiky je spätý s metodologickými otázkami skúmania tohto konkrétneho historického, reálne existujúceho spoločenského vedomia. Ide tu teda o cesty a spôsoby výskumu spoločenského vedomia. B. A. Grušin podrobnejšie analyzoval celý rad dielčich problémov týchto jednotlivých okruhov. V prvom okruhu problémov akcentoval najmä potrebu analýzy subjektu vedomia. Okrem individuálneho subjektu a jeho vedomia treba brať do úvahy skupinové subjekty (národy, triedy, profesie, kohortové vrstvy, malé skupiny), masové subjekty a hromadné subjekty (napr. ľudstvo ako celok a reflexia globálnych problémov). Kritizoval tézu o zaostávaní a predbiehaní vedomia za či pred bytím, hovoril o dialektike spoločenského vedomia a nevedomia, o problematike osvojovania si spoločenského vedomia individuum a skupinami, atď. Druhý okruh problémov spájal B. A. Grušin priamo s riešením metodologických a metodických prístupov, s hľadaním možných ciest výskumu reálneho socialistického spoločenského vedomia. Vychádza z toho, že vedomie má povahu neklasického objektu: nie je prístupné priamo, ale treba ho skúmať prostredníctvom jeho objektivácií. Tieto objektivácie majú rôznu povahu a existujú v neobyčajne zložitých vzájomných súvislostiach. Spoločenské vedomie je prístupné nielen v činnostných objektiváciách v užšom slova zmysle prejavujúcich sa v reálnom konaní skutočných historických subjektov (ktoré sú opäť mnohorako a mnohúrov-

ňovo diferencované), ale aj pomocou neobyčajne rozmanitých sústav materiálnych znakov od prirodzeného jazyka, cez etické normy až k náboženským obradom a umeleckým artefaktom. Kolektív, ktorý vedie B. A. Grušin, sa orientuje práve na tieto objektivácie v sústavách materiálnych znakov, samozrejme nie v celom rozsahu, ale iba v rámci prirodzeného jazyka. Nie je preto nijako náhodné, že popri všeobecnej metodologickej úrovni skúmania reálneho socialistického spoločenského vedomia rozpracúva aj teórie strednej úrovne (napr. teóriu masového vedomia, ktorá uňho podľa nášho názoru nie úplne oprávnené súvisí s teóriou bežného, každodenného vedomia) a zužitkováva aj empirické výskumy. B. A. Grušin zdôvodňuje nevyhnutnosť empirických výskumov vo filozofii, samozrejme výskumov, ktoré majú filozofický charakter, tzn. takých výskumov, ktorých výsledky možno prostredníctvom operacionalizovaných pojmových nástrojov prepojiť na všeobecnú filozofickú koncepciu reálneho spoločenského vedomia. Pokladá preto za úplne legitímne venovať sa vo filozofii fenomenológii reálneho spoločenského vedomia, opisu nových javov (nálad, sociálnych mimikrov) a to nielen negatívnych, opisu ich vlastností, ich identifikácii a hľadaniu ich zložitých štruktúrnych väzieb v rámci masového vedomia a širšie v rámci celej nadstavby pomocou ich objektivácií v prirodzenom jazyku. Jazyk totiž najbezprostrednejšie reaguje na zmeny spoločenského života, na historicky sa meniacu skutočnosť a analýza „morfém“ prirodzeného jazyka masového vedomia tak otvára schodnú cestu k uchopeniu zmenených a meniacich sa obsahov spoločenského vedomia konkrétnych sociálnych subjektov. Považujeme túto cestu textologických analýz za jeden z veľmi produktívnych smerov výskumov skutočne pôsobiaceho socialistického spoločenského vedomia. Zdá sa, že kolektív B. A. Grušina tu nadväzuje originálnym spôsobom na niektoré iniciatívy sovietskej filozofie dvadsiatych rokov (V. N. Vološinov, M. M. Bachtin).

Priaznivo bol prijatý koreferát L. Holatu, ktorý informoval sympóziu o výsledkoch integrovaného tímu filozofov a sociológov ÚFS SAV a smeroch ďalšieho výskumu problematiky socialistického spoločenského vedomia. Najmä koncepcia vedomia ako činného vedomia a pokus formulovať ontologický status spoločenského vedomia sa stretla s širokou odozvou.¹

Významná časť diskusie sa sústredila na problematiku bežného, každodenného vedomia. Bola formulovaná už v úvodnom referáte, prof. S. Popov upozornil na diferencovanosť tohto spoločenského fenoménu (existuje aj náboženské, aj malomeštiacké aj socialistické každodenné vedomie) a dr. Ch. Zak informoval o diskusii, ktorá na túto tému v posledných desaťročiach prebieha na stránkach odborných časopisov v NDR.

Celkovo možno sympóziu hodnotiť veľmi kladne. Vyznačovalo sa úsilím o skutočne tvorivé riešenie tejto zložitej problematiky, o uchopenie socialistického spoločenského vedomia ako vnútorne bohatého, obsahovo diferencovaného dynamického celku.

Ladislav Holata

¹ Podrobnejšie sa o týchto problémoch hovorí v stati L. Holatu: Dva prístupy k spoločenskému vedomiu. In: Filozofia 1986, č. 4.